AMEA yeni mərhələdə: elmi fəaliyyətin təşkilində sinergizm

(Prezident İlham Əliyevin çağırışları fonunda)

II MƏQALƏ

Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Onları qiymətləndirmək lazımdır.

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

Akademiyada elmi fəaliyyətin müasir təşkili

I məqalədə vurğuladığımız kimi, hazırda AMEA-da elmi fəaliyyətin təşkili Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin müəyyən etdiyi prinsiplər üzrə müasir elmdə aparıcı hesab olunan təşkilati özəlliklərlə sıx əlaqədə reallaşır.

Bunun üçün AMEA rəhbərliyi dünyanın aparıcı elmi təşkilatlarının təcrübəsini dərindən öyrənir və Azərbaycanda elmi mühitin reallıqlarını nəzərə alaraq addımlar atır. Həmin baxımdan I məqalədə vurğuladığımız Beynəlxalq Elmi Şuranın Beynəlxalq Elmi Şura Komitəsinin 2021-ci ildə "XXI əsrdə azad və məsuliyyətli elmi praktikaya müasir baxış" adlı məruzəsi ilə Azərbaycanda "Elm haqqında" Qanuna edilən dəyişikliklər arasında ideya uyğunluğu diqqəti çəkir.

Konkret olaraq, bizim "Elm haqqında" Qanuna "elmi fəaliyyətə qoyulan məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi" müddəasının daxil edilməsi elmi fəaliyyətin təşkili baxımından proqressiv addımdır. Eyni zamanda, daha əhəmiyyətli cəhət Beynəlxalq Elmi Şuranın məruzəsində azad elmi və məsuliyyətli fəaliyyətin sıx qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir.

Elmi fəaliyyətdə azadlığı, sərbəstliyi təbliğ edən beynəlxalq təşkilat eyni dərəcədə təqiqatçının fərdi və kollektiv miqyasda məsuliyyətini də zəruri şərt kimi qoyur. Məruzənin "Tövsiyələr" bölümündə həmin məsuliyyətin fərdi, toplumsal və dövlət aspektləri ayrıca vurğulanır. Deməli, XXI əsrdə elmi fəaliyyətin təşkili həm mürəkkəb struktur-funksional özəlliyə malikdir, həm də fəaliyyət sərbəstliyi ilə kollektiv gerçəklik qarşısında məsuliyyəti eyni səviyyədə əhəmiyyətli hesab edir.

Burada digər məqam hər bir dövlətin elmdə özünəxas tarixi yol keçməsi və hazırkı mərhələdə onun üçün aktual olan məsələlərin xarakteri ciddi təsirə malikdir. Azərbaycan üçün bu məsələləri Prezident İlham Əliyev müəyyən etmişdir və dövlət başçısının elm siyasətində, proqramlarında və çağırışlarında onlar konkret ifadə edilmişdir. AMEA rəhbərliyi də məhz sırf həmin kontekstdə elmi təşkilatda fəaliyyət strategiyasını müəyyən etmişdir.

Deməli, AMEA rəhbərliyinin elmi fəaliyyətin təşkili ilə bağlı müəyyən etdiyi 8 istiqamət milli reallıqlarla beynəlxalq miqyasda elmi fəaliyyət üçün aparıcı və perspektivli sayılan prinsiplərin sinergetik qarşılıqlı əlaqəsi prizmasında dəqiqləşdirilmişdir və buna görə tam əsaslıdır. İndi bu nəticənin konkret izahını verək. Bunun üçün öncə hər istiqamətin ayrıca fəlsəfi-sinergetik təhlilini aparmaq lazımdır, sonrakı mərhələdə isə onların sistem halında eımi fəaliyyətin təşkilinin hansı ümumi mənzərəsini yaratdığı üzərində dayanmaq lazım gəlir.

İslahatların çevikliyi

Məsələnin bu aspektinə iki istiqamət həsr edilmişdir: "İdarəetmənin və aparılan islahatların çevikliyinin artırılması" və "Elmi müəssisələr üçün aktual olan məsələlərin geniş müzakirəsi". Onların ümumi məntiqi nəticəsi bu iki istiqamətin qarşılıqlı əlaqəsində elmi fəaliyyətin təşkilini Prezidentin çağırışlarına uyğun həyata keçirməkdən ibarətdir. Burada isə AMEA prezidentinin ifadə etdiyi ölkənin strateji inkişafına xidmət göstərən elmi fəaliyyətin gerçəkləşməsi strateji məqsədi nəzərdə tutur.

Deməli, söhbət faktiki olaraq AMEA-da geniş müzakirələr əsasında aktual olan problemlərin aydınlaşdırılaraq, çevik islahatların aparılması başlıca xətti təşkil edir. Elmi fəaliyyətin dövlətçiliyə xidmət aspektində məsələnin bu tərəfi olduqca vacibdir. Çünki XXI əsrdə bütün sferalarda proseslər çox sürətlə cərəyan edir və onların adekvat elmi dərki strateji kontekstdə prinsipial əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan rəhbərliyi yeni tarixi mərhələdə indiki yüzilin məhz bu çağırışlarına uyğun inkişaf kursunu müəyyən etmişdir. Şübhə yoxdur ki, intellekt əsrində Azərbaycanda AMEA həmin prosesin həm yaradıcılıq, həm də sosial-mədəni funksionallıq baxımından aparıcı qurumudur! Buna görə də ölkənin baş elmi təşkilatında dəyişikliklərə sistemli islahatlar səviyyəsində çevik reaksiya arxivacibdir.

Deməli, 8 istiqamətin ilk 2 tezisi faktiki olaraq AMEA-nın fəaliyyətinin fəlsəfi və sinergetik mahiyyətini müəyyən edir. Burada "fəlsəfə" və "sinergetika" bəzək terminlər kimi işlədilmir, əksinə onların hər birinin məzmun məsuliyyəti ciddi nəzərə alınır. Məsələ ondan ibarətdir ki, müasir mərhələdə fəlsəfi refleksiya, bütövlükdə, elmi fəaliyyətin adekvat əsasını, yönünü və strateji hədəfini anlamağa yardım edirsə, sinergizm bu məqsədə çatmağın müasir mexanizmlərini ifadə edir. AMEA-da qarşıdakı vəzifələrə məhz bu iki müasir elmi-nəzəri anlamlar trendinin sintezində baxılır. Bunun çox perspektivli olduğunu və geniş təməldə ölkədə elmin inkişafının adekvat mənzərəsini yaratdığını düşünürük.

Sonrakı iki istiqamət də bu prizmada çox aktual təsiri bağışlayır.

Səmərəli həll yollarına doğru

3-cü və 4-cü istiqamətlər belədir: "Meydana çıxan problemlərin səmərəli həll yollarının axtarılması" və "AMEA-nın elmi müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması". Əslində, bu iki istiqamət qədim yunan metaforası ilə desək, "bir almanın iki üzüdür". Yəni onlar bir-birini immanent (daxili mahiyyətə görə) tamamlayırlar. Çünki elmdə səmərəli həll yollarının axtarışı öncədən kollektiv fəaliyyəti və kommunikativ təmasları tələb edir. Sinergetik ifadə etsək, həll yolları axtarışı daima intersubyektiv xarakterlidir. AMEA kimi strukturda isə "intersubyektiv həll axtarışı"nın praktiki reallaşma mexanizmi elmi müəssisələr arasında qarşılıqlı əlaqədə əyaniləşir, aktuallaşır və eyni zamanda, reaktuallaşmanı motivə edir (təkrar-təkrar əyaniləşmə və yenidən aktuallaşma, yəni kəsilməz proses formasında gerçəkləşmə).

Buradan digər rasional qənaət alınır ki, aktual problemlərin həllində AMEA rəhbərliyi elmi müəssisələr arasında qarşılıqlı əlaqələrə ciddi əhəmiyyət verir. Bunun elmi və təşkilati faydasının böyük olduğuna əminəm. Çünki müasir dövrdə dövlətçiliyin inkişafı və hətta, milli ideyanın perspektivli məzmununun müəyyən edilməsi, bütövlükdə, Azərbaycanın elmi camiyəsinin üzərinə ciddi məsuliyyət qoyur. İki mənada:

Birincisi, indiki tələblərdə dövlətin, ölkənin və cəmiyyətin perspektivli inkişafının ilk növbədə milli intellektlərin fəaliyyəti əsasında müəyyən edilməsi zərurəti mövcuddur.

İkincisi, söhbət Azərbaycan üçün arxivacib olan milli ideya ilə inkişaf strategiyasının yeni mərhələdə vəhdətindən gedirsə, deməli, bizim hamımızı olduqca ciddi, mürəkkəb və sistemli elmi fəaliyyət gözləyir. Bu prosesdə uğur qazanmağın təməlində isə, şübhə etmirik ki, məhz kollektiv zəkavi innovativ, qurucu və təşkiledici fəaliyyət dayanır. Buna görə də AMEA rəhbərliyinin müəyyən etdiyi 3-cü 4-cü istiqamətlər təşkilatın fəlsəfi-sinergetik mövqeyinin müəyyən edilməsi çərçivəsində daha konkret səviyyədə fəaliyyətin mahiyyətini, məzmunu və məqsədini ifadə etməkdədir.

Məsələnin bu cür qoyuluşunun iki mühüm aspekti sonrakı istiqamətlərdə aydın ifadə edilmişdir. Çünki avtomatik olaraq meydana iki sual çıxır: kollektiv əlaqələr müstəvisində yalnız daxili imkanlarla qənaətlənmək indiki tələblərə adekvatdırmı? Və indiki elmi axtarışlar mexanizmləri yeni təşkilati prinsiplərə nə dərəcədə uyğundur?

Təcrübə mübadiləsi və yeni axtarışlar

5-ci istiqamət elmi fəaliyyətin təşkili prosesində üç fəaliyyət miqyasını özündə ehtiva edir: Birinci, AMEA daxilində elmi müəsssisələrin təcrübə mübadiləsi. İkinci, AMEA-nın bir təşkilat olaraq ölkə miqyasında digər elm və təhsil strukturları ilə təcrübə mübadiləsi. Üçüncü, AMEA-nın Azərbaycanın baş elmi qurumu kimi beynəlxalq miqyasda təcrübə mübadiləsi.

Hazırda AMEA rəhbərliyi bu üç miqyasın qarşılıqlı əlaqəsini konkret proqramlar vasitəsi ilə inkişaf etdirməyə çalışır. Burada, bizim fikrimizcə. AMEA elmi müəssisələrinin fəaliyyətlərinin təcrübəsinin təhlili aparıcı yer tutur. Çünki bu əsasda, bütövlükdə, AMEA-nın elmi fəaliyyət praktikasının ümumi mənzərəsi, daxili təkamül mexanizmləri və perspektivli fəaliyyətin təşkili kimi məsələlərə aydınlıq gətirilir.

Nəticədə AMEA bir sistemli, bütöv və təkmil elmi struktur olaraq həm ölkədaxili elmi və təhsil mühitində fəaliyyətini tənzimləyir, həm də aparıcı beynəlxalq təşkilatlarla təcrübə mübadiləsini qarşılıqlı yaradıla bilən innovativ mühitə transformasiya etmək şansını artırır. Buradan yenə də AMEA daxilində elmi müəssisələrin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində elmi fəaliyyətin təşkilinin müxtəlif islahat xarakterli özəlliyi probleminə gəlib çıxırıq. Həmin sırada, təbii ki, yaradıcılıq (və ya kreativlik) faktoru həlledici yer tutur. Deməli, yeni tarixi mərhələdə AMEA üçün elmi tədqiqat mexanizmlərinin axtarışı pinsipial strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Özlüyündə AMEA rəhbərliyinin zamanında atdığı, eyni zamanda, cəsarət tələb edən addımdır. Bu istiqamətin ön sıraya çıxarılması zamanın tələbidir, gecikmək və ya ləngimək olmaz. Digər tərəfdən, elmi axtarışların yeni mexanizmlərinin axtarışı illərlə formalaşmış stereotipləri qırmağı tələb edir. Təcrübə göstərir ki, bir sıra hallarda ortaya çox sayda təşkilati, psixoloji, idarəetmə, sosial, iradi və hətta yaradıcılıqla bağlı əngəllər çıxa bilər. Bu kimi sindromlar mütləq aradan qalxmalıdır. Həmin prosesdə elmi tədqiqat işlərinin müasir tələblərə uyğun yeni mexanizmlərinin hazırlanması həlledici rol oynaya bilər.

Əlbəttə, elmi tədqiqatların yeni mexanizmlərinin işlənib hazırlanması zaman alan prosesdir. Onun konkret məzmunu birgə fəaliyyətin nəticəsi ola bilər. Həm də təcrübə mübadiləsi konkret yön verə bilər. Bunlarla yanaşı, mənim bildiyim qədər, yeni tədqiqat mexanizmləri mahiyyətcə fənlərarası əlaqələri ciddi səviyyədə nəzərə almalıdır. Əslində, sosial-hunatiar elmlərin sosiumun tədqiqinə yanaşması hər bir variantda interdisiplinar xarakterlidir. Müasir elmi araşdırma təcrübəsi göstərir ki, əsas olaraq fənlərarası araşdırma üsulu ilə cəmiyyət haqqında adekvat bilik əldə etmək imkanı daha çox olur.

O da şübhə doğurmur ki, problemin bu tərəfi özlüyündə çox sayda elmdaxili və sosial-mədəni faktorları nəzərə almağı tələb edir. Bu barədə müasir dövrün tanınmış filosofları, metodoloqları və ayrı-ayrı elm sahələrinin aparıcı mütəxəssisləri fikir yürüdürlər. Deməli, 5-ci və 6-cı istiqamətlər fəaliyyət dinamikasında konkret məzmunlaşa biləcək strateji xarakterli məqamları ifadə edirlər.

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru